

УДК 373.3(477.43)“19”

В.Б.Стецюк

Підготовчі школи для офіцерських дітей на Поділлі на початку ХХ століття

В статті характеризується процес створення та функціонування початкових шкіл для офіцерських дітей Меджибізького та Вінницького гарнізонів.

Ключові слова: початкова школа, діти офіцерів, Меджибіж, Вінниця.

Однією із малодосліджених сторінок історії Поділля кінця ХІХ – початку ХХ ст. є активна участь в культурному житті краю військовослужбовців. Направлені для проходження служби в регіон із нечисленною інтелігенцією та майже тотальною неграмотністю населення, офіцери та військові чиновники дислокованих на території краю частин створювали наукові осередки, займалися історичними дослідженнями, поширювали знання тощо. Одним із яскравих прикладів культурницької діяльності офіцерів на Поділлі стало створення шкіл для початкової освіти офіцерських дітей при військових частинах.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. в межах Подільської губернії сформувалась мережа гарнізонів. Якщо до військових реформ 60–70-х років війська розміщувались влітку у польових таборах, а взимку на “обивательських квартирах” (в житлах представників податних станів). В пореформений період розпочалось створення в ряді населених пунктів Поділля казармених містечок, в яких зосереджувались впродовж більшої частини року військові частини. В кожному із гарнізонів дислокувались 2–3 військові частини (піхотні, кавалерійські та козачі полки, артилерійські бригади або окремі дивізіони, прикордонні та інженерні підрозділи). Зрозуміло, що обрання місць дислокації військових частин обумовлювалось насамперед військовими чинниками, внаслідок чого нерідко досить чисельні контингенти військ змушені були перебувати у невеликих містах і містечках. Із десяти населених пунктів, в яких дислокувались військові частини, один губернський центр, шість повітових центрів, два заштатних міста та одне містечко¹. Чисельність населення була наступною: Кам’янець-Подільський – 35934², Вінниця – 30563³, Проскурів – 22855⁴, Могилів-Подільський – 22315⁵, Тульчин – 19202⁶, Жмеринка – близько 11000⁷, Літин – 9420⁸, Гайсин – 9374⁹, Нова Ушиця – 6371¹⁰, Меджибіж – 5489 осіб¹¹.

Помітно розрізнялись населені пункти й за рівнем розвитку соціальної інфраструктури. Наприклад, отримати освіту в Кам'янці було можливо у двох гімназіях, духовній семінарії, низці навчальних закладів нижчого рівня – загалом у 13 закладах освіти¹². Водночас, у Новій Ушиці діяла лише двокласна міська школа¹³. Якщо взяти до уваги, що більшість військових містечок споруджувалась на околицях населених пунктів (скажімо, в Проскурові комплекс казарм та інших військових будівель знаходився практично за межами міста, в сучасному мікрорайоні Дубово¹⁴) або ділились між кількома поселеннями (наприклад, 12-й гусарський Охтирський полк, окрім Меджибожа, займав також кілька сусідніх сіл¹⁵, а деякі сотні 1-го Волзького полку Терського козачого війська, окрім Кам'янця, розміщувались також в селі Мукша Боришковецька¹⁶), зрозуміло, що навіть за умови наявності шкіл, існувала проблема добирання до них.

Нарешті, потрібно зазначити, що всупереч твердженням радянської історіографії, матеріальне становище офіцерів царської армії, особливо нижчих офіцерських чинів, було досить складним, тож навчати дітей за власні кошти могли лише деякі з них.

Відповіддю на ці труднощі стала ідея створення початкових шкіл силами офіцерських колективів полків. Першим відомим нам випадком створення такої школи на Правобережній Україні стала організація школи для дітей офіцерів і чиновників двох полків 11-ї піхотної дивізії, відкрита у 1895 р. з ініціативи та при значній фінансовій допомозі командира дивізії генерала Вейса. В складі школи діяли спершу два класи, по яких діти (як хлопчики, так і дівчатка) розподілялись відповідно до рівня знань. Розміщувалась школа в будинку офіцерського зібрання, а викладали в ній офіцери та полкові священики. Вже на другому році існування школи кількість класів збільшили до трьох, щоб більш чітко провести градацію учнів; крім того, довелось запросити двох офіцерських дружин на посади штатних викладачів, оскільки офіцери часто пропускали заняття через виконання своїх прямих посадових обов'язків¹⁷.

Відомі також факти створення подібних шкіл при інших полках. Наприклад, у 71-му Белевському та 72-му Тульському піхотних полках, які розміщувались у містечку Ново-Олександрія (Пулави) Люблінської губернії серед польського та єврейського населення. Для організації дозвілля солдат у цих полках були створені буфет з музичним апаратом, більярдна, бібліотека і читальня, а для дітей офіцерів і військових чиновників – початкова школа (спершу для обох статей, а пізніше, після відкриття в місті жіночої прогімназії, лише для хлопчиків)¹⁸.

Саме позитивний досвід роботи школи 71-го Белевського полку послужив поштовхом для офіцерського колективу 48-го піхотного Одеського полку, з 1880 року дислокованого в Меджибожі. Впродовж двох десятиліть перебування у містечку офіцери та чиновники, яких в полку за штатом було 87–88 осіб (а також полковий священник), змушені були докладати чимало зусиль та витратити значні кошти задля навчання своїх дітей. В Меджибожі діяла лише одна початкова школа, місць в якій не вистачало навіть для дітей селян¹⁹ (містечкові євреї традиційно не відправляли своїх дітей у світські навчальні заклади, надаючи перевагу школі-хедеру). Іноді підготовкою дітей з окремих предметів займалися офіцери полку, проте систематично проводити завдання вони не могли, тож батькам доводилось звертатись до репетиторів. Останні, переважно з числа місцевих євреїв, користуючись відсутністю конкуренції, встановлювали ціну на рівні 5–10 крб. в місяць (місячна платня молодого офіцера становила 50–80 крб.). Враховуючи відсутність у педагогів спеціальних знань та досвіду, «успіхи були самими плачевними і доводилось радіти, якщо впродовж року дитина вивчила хоча б абетку, не набувши шкідливих звичок і не розбалувавшись вкрай»²⁰.

Вступивши у переписку із командиром 71-го Белевського полку, командування полку уточнило різні аспекти організації роботи школи, після чого звернулось із відповідним проханням до попечителя Київського навчального округу. Внаслідок бюрократичних зволікань дозвіл було отримано лише влітку 1899 року, ще кілька місяців довелось потратити на організаційні заходи. Насамперед виділили під класи чотири кімнати в будівлях комплексу табірних будівель (влітку біля Меджибожа відбувалися літні табірні збори 12-го армійського корпусу). Також було підібрано педагогічний склад: Закон Божий погодився викладати полковий священник, а стати вчительками погодились дві офіцерські дружини, одна з яких мала диплом домашньої учительки, тож очолила школу, а інша погодилась викладати іноземні мови²¹.

15 листопада 1899 р. відбулось відкриття школи, на яке прибули чимало офіцерів та чиновників із сім'ями. Спершу полковий священник провів молебень, після якого майбутнім учням було сказане напутнє слово, а потім відбувся солодкий стіл для майбутніх учнів. З 16 листопада почалось навчання, ускладнене тим, що частина дітей мусила добиратись більше версти з різних кінців містечка. Тому уроки починались о 10 годині і продовжувались до 13-ї. Навчались в школі діти 7–9 років, навчання однієї дитини коштувало 2 крб. в місяць. Додатковим джерелом фінансових надходжень були добровільні пожертви. Загалом коштів вистачало, оскільки клю-

чові видатки покривав полк, надаючи приміщення, дрова для опалення та надсилаючи солдат для прибирання і ремонтних робіт²².

Вже в перші місяці існування школи гостро постали кілька важливих питань. Так, по досягненні дев'ятирічного віку хлопчики зазвичай вступали “на казенний кошт” до кадетських корпусів, проте для дівчат отримання подальшої освіти було доволі проблематичним, тож з'явилась думка про створення старших класів. Невирішеним залишалось питання функціонування в літній час, коли приміщення школи займали офіцери розміщених в Меджибізькому таборі полків²³.

На жаль, нам не відомо, скільки проіснувала школа Одеського полку. Можна припустити, що після переведення полку в Могилів-Подільський у 1904 р. школа припинила своє існування.

Пізніше розпочала роботу школа для дітей офіцерів 47-го піхотного Українського полку. Попри те, що цей полк дислокувався біля одного з найбільших міст Поділля, умов навчання для наймолодших школярів були досить складними – їм щодня доводилось йти кілька верст до міста, оскільки ніде ближче школи не було. Тому у вересні 1904 р. командир полку запропонував офіцерському зібранню створити при полку школу, яка б готувала дітей до вступу в молодші класи державних навчальних закладів²⁴.

Вже 1 жовтня того ж року розпочала роботу “Українська школа” в складі двох класів: підготовчого (готував учнів до вступу в перший клас) та початкового (готував до вступу в підготовчий клас гімназій, кадетських корпусів та реальних училищ). Розміщувалась школа в одній з офіцерських квартир, в ній налічувались 25 учнів, щомісячна платня за навчання кожного з них становила 1 крб. Додатковими джерелами фінансування служили добровільні внески офіцерів полку, надходження від концертів, спектаклів, пожертви від сторонніх осіб²⁵.

Обов'язки педагогів взяли на себе шість осіб. На спільних зборах офіцерів та їх дружин було обрано завідуючого школою (взяв на себе переважно організаційні та господарські функції) та виховательку (поєднувала функції завуча та класного керівника, крім того, викладала російську мову, чистописання та малювання в молодшому класі). Полковий священник погодився викладати Закон Божий та слов'янську писемність, решту предметів (арифметика, малювання в старшому класі, французька мова, танці і рукоділля) дали згоду викладати двоє офіцерів та ще одна офіцерська дружина. Всі зазначені особи заявили, що готові викладати безкоштовно, проте збори батьків вирішили призначити невелику платню для виховательки, яка практично постійно перебувала з дітьми²⁶.

Хоча школа створювалась для дітей офіцерів та чиновників полку, однак невдовзі почали надходити прохання від офіцерів інших частин гарнізону, нижніх чинів надстрокової служби (фельдфебелів, унтер-офіцерів, писарів, фельдшерів), відставних військових, які бажали, щоб їх діти навчались саме у школі при армійській частині. Було прийняте рішення розглядати кожне подібне прохання на батьківських зборах, однак реально втілити його не вдалось – в більшості випадків доводилось відмовляти через нестачу викладачів та місця для навчання²⁷.

Цікавою особливістю школи було запровадження в ній шкільної форми. Для дівчаток пошили зелені плаття з чорним (у свята – білим) фартушком, прикрашені бутоньєркою з білих стрічок із полковими ініціалами. Хлопчики носили темно-сині куртки матроського крою із погонами і кашкетами Українського полку²⁸.

Створивши школу, командування та офіцерський колектив Українського полку докладали зусиль для її офіційного визнання владними структурами, що дозволило б отримувати певну фінансову допомогу та уникнути певних бюрократичних ускладнень при вступі в кадетські корпуси та гімназії²⁹.

На жаль, нам не вдалось встановити, чи вдалось формально зареєструвати школу, невідомо також, як довго вона діяла. Врешті-решт, на сьогоднішній день залишається відкритим питання і про існування подібних шкіл в інших гарнізонах Подільської губернії. Тим не меш, навіть відомі факти дозволяють оцінити оригінальність ідеї створення шкіл при полках та винахідливість і самовідданість реалізаторів цієї ідеї.

Примітки:

1. Вся Россия. Русская книга промышленности, торговли, сельского хозяйства и администрации. Адрес-календарь Российской империи. – Т. II. – СПб. : Издание А.С.Суворина, 1897. – Ствб. 1616-1646.

2. Первая всеобщая перепись населения. Издание центрального статистического комитета Министерства внутренних дел / Под ред. И. А. Тройницкого. – СПб. : Типография Санкт-Петербургского акционерного общества печатного и писчебумажного дела в России “Слово”, 1904. – С. 1.

3. Там само.

4. Там само.

5. Там само.

6. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. – Т. XXXIV. – СПб. : Типография акционерного общества Брокгауза-Ефрона, 1902. – С. 55.

7. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. – Т. Доп. ІА. – СПб. : Семеновская Типография (Ефрона), 1905. – С. 112.
8. Там само. – С. 1.
9. Там само.
10. Там само.
11. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. – Т. XVIIIА. – СПб. : Типография И.А.Ефрона, 1896. – С. 872.
12. Вся Россия. – Ствб. 1616.
13. Вся Россия. – Ствб. 1634.
14. Єсюнін, С. Проскурівський гарнізон у другій пол. XIX – на поч. XX ст. / С. Єсюнін // Воєнна історія Поділля та Буковини. – К. : Центральний музей Збройних Сил України, 2009. – С. 125.
15. Михайленко, А. Меджибіж – місце останньої стоянки ахтирських гусар / А. Михайленко, В. Крюкова // Науковий вісник “Межибіж”: Матеріали Другої науково-краєзнавчої конференції “Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України” / Під ред. О.Г.Погорільця, Л.В.Баженова, А.М.Трембіцького та ін. – Меджибіж; Хмельницький : ПП Мельник А.А., 2009. – Ч. І. – С. 281.
16. Памятная книга Подольской губернии на 1911 год. Сост. В. В. Филимонов. Издание Губернского Статистического Комитета. – Каменец-Подольск : Типография Подольского Губернского Правления, 1911. – С. 50.
17. В.К. Бригадная школа для офицерских детей в г. Луцке / В.К. // Разведчик. – 1898. – № 380. – С. 77-78.
18. Корреспонденция “Разведчика”. Ново-Александрія // Разведчик. – 1899. – № 432. – С. 89-90; Корреспонденция “Разведчика” // Разведчик. – 1899. – № 435. – С. 161-162.
19. Корреспонденция “Разведчика”. Меджибож // Разведчик. – 1900. – № 488. – С. 188.
20. Там само.
21. Там само.
22. Там само.
23. Там само.
24. Корреспонденция “Разведчика”. Винница // Разведчик. – 1905. – № 746. – С. 119.
25. Там само. – С. 120.
26. Там само.
27. Там само.
28. Там само.
29. Там само.

Резюме

В статті аналізується процес створення і функціонування підготовительних шкіл для офіцерських дітей, створюваних при деяких частих російської армії на території Подольської губернії.

Ключевые слова: начальная школа, офицерские дети, Меджибож, Винница.

Одержано 11 травня 2011 року

УДК 377.8(477.43)“19”

О.П.Григоренко, С.М.Єсюнін

Проскурівське комерційне училище на початку ХХ ст.

В статті висвітлюється процес заснування та становлення на початку ХХ ст. Проскурівського комерційного училища, його фінансування, учительські кадри, учнівський контингент тощо.

Ключові слова: освіта, Поділля, Проскурів, Проскурівське комерційне училище.

Останнім часом вітчизняні історики стали приділяти все більше уваги дослідженню історії окремих учбових закладів, як важливих структурних компонентів освітньої системи. На початку ХХ ст. (1910 р.) в Подільській губернії нараховувалось 16 гімназій, з яких 14 діяли у містах, 3 реальних училища, 3 комерційних училища, технічне училище (у Кам'янці-Подільському), жіноча прогімназія (у Гайсині)¹.

Зокрема, цієї темі присвятили свої праці ряд авторів: Л.Анохіна, М.Вроліс, І.Сесак, Е.Мельник² та ін. Проте, поза увагою дослідників залишилась історія ще багатьох середніх учбових закладів Подільської губернії початку ХХ ст. Так, малодослідженою залишається історія заснування та функціонування Проскурівського комерційного училища. Лише окремі відомості про нього можна знайти в статті С.Єсюніна³.

В 1908 р. в Проскуріві було відкрите 8-ми класне комерційне училище. Комерційні училища – середні учбові заклади, що почали з'являтися в Ро-